

психологічні кореляти (локус контроль) (Л.І. Діментій), по-друге, як категорія, обумовлена сукупністю особистісних якостей, що виявляються шляхом вивчення уявлень про відповідальність (В.А. Бодров, А.Г. Луценко), у третій, у числі професійно важливих особистісних якостей, що характеризують нормативність особистості, її лояльність до групових стандартів і ретельність у виконанні своїх обов'язків (К. Муздыбаєв).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Психологические исследования проблемы профессионализации личности // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В.А. Бодрова. — М.: Ин-т психол. АН СССР, 1991. - С. 3-26.
2. Бодров В. А, Луценко А. Г. Профессиональная ответственность как психологическая категория субъекта деятельности / В.А.Бодров, А.Г.Луценко // Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. - М.: Ин-т психологии АН СССР, 1991. – С. 157-167.
3. Диментий Л. А. Типология ответственности и личностные условия ее реализации: Дисс. ... канд. психол. наук. - М., 1990. - 190 с.
4. Дорофеев Е. Д. Внутригрупповая ответственность в условиях совместной деятельности: Дисс. ... канд. психол. наук. - М., 1994. - 188 с.
5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е.П.Ильин. - СПб.: Литер, 2000. - 508 с.
6. Муздыбаев К. Психология ответственности / К.Муздыбаев. - Л., 1983. - 239 с.

УДК 159.98:622

Йованович М.І., здобувач кафедри загальної психології НУЦЗУ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДАХ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проводиться аналіз проблеми компетентності в психології.

Ключові слова: професійна компетентність, екстремальна діяльність.

В статье проводится анализ проблемы компетентности в психологии.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, экстремальная деятельность.

Постановка проблеми. Екстремальна і кризова психологія – молода галузь психологічної науки. У ній присутньо багато таких понять, що остаточно ще не сформувалися, які знаходяться в процесі вивчення, конкретизації, уточнення. Саме до таких понять відноситься професійна компетентність в екстремальних видах діяльності.

При розробці поняття професійної компетентності як основний принцип ми використовували принцип системності. Принцип системності є невід'ємною час-

тиною сучасної наукової методології. Системний підхід має глибоке історичне коріння, на його розвиток вплинули поява кібернетики і теорії інформації, крім того, він з'явився свого роду реакцією на бурхливий і тривалий процес диференціації в науці. У психології ідеї системного підходу розвивалися Б.Г.Ананьєвим, Л.І.Анциферовою, В.А.Ганзенем, Б.Ф.Ломовим, В.С.Мерліним, С.Л.Рубінштейном і іншими авторами. І хоча до цих пір немає єдиного, прийнятого всіма визначення системи, серед її характеристик, що описуються різними авторами, можна виділити ряд загальноновизнаних. Перш за все це цілісність, взаємодія компонентів системи і їх взаємодія. Отже, системний підхід, перш за все, передбачає розгляд об'єктів дослідження як цілісного утворення, що складається з взаємозв'язаних і взаємозалежних компонентів.

Одін з теоретиків системного підходу в психології В.А.Ганзен розробив схему визначення нестрогих психологічних понять [1]. У своїй статті він пише: "Специфіка і складність психологічних явищ призводять до того, що їх пізнання відбувається не одномоментно, а розгорнено в часі. Поступово вивчаються різні сторони явищ, поступово формуються повніші і цілісні уявлення про них." [1]. Автор стверджує, що для багатьох психологічних явищ існує велика кількість описових визначень, які відрізняються відсутністю повноти і логічної структури. Проте, відсутність критеріїв повноти, з погляду автора, не дозволяє встановити неповноту, усіченість пропонованого визначення. На підставі безлічі нестрогих визначень одного і того ж поняття, він пропонує створити семантичне поле даного поняття, заміником якого і є само поняття. Для цього зі всієї безлічі описових визначень, що сильно відрізняються за об'ємом, складу, семантичній і логічній структурі, необхідно виписати всі інформативні слова і словосполучення. Причому, всі ознаки семантичного поля автор пропонує об'єднати в три групи:

1. суттєві ознаки поняття;
2. групи слів, що розкривають зміст суттєвих ознак в частині;
3. ознаки, що характеризують прояви визначуваного поняття.

На завершення слід провести укрупнення одиниць опису, об'єднавши ознаки усередині кожної групи по їх семантичній близькості. "З отриманих таким чином одиниць опису можна конструювати повніші визначення нестрогих понять, використовуючи при цьому метод базисів [1]. Даний підхід був використаний в цілях формування поняття професійної компетентності.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Вивчення джерел, що зачіпають проблеми компетентності взагалі і професійній компетентності зокрема, дозволяє зробити висновок про те, що наукова психологічна література не має в своєму розпорядженні чіткого і остаточного визначення поняття професійної компетентності. В процесі аналізу були виявлені спроби сформулювати різні поняття компетентності. Так, в словнику А.В.Петровського і М.Г.Ярошевського, дано наступне визначення соціально-психологічної компетентності - це "здатність індивіда ефективно взаємодіяти з людьми, що оточують його, в системі міжособових стосунків. До складу соціально-психологічної компетентності входить вміння орієнтуватися в соціальних ситуаціях, правильно визначати особові особливості і емоційні стани інших людей, вибирати адекватні способи поведінки з ними і реалізовувати ці способи в процесі взаємодії. Особливу роль тут грає здатність поставити себе на місце іншого. Соціально-психологічна

компетентність формується в ході освоєння індивідом систем спілкування і включення в спільну діяльність." [2].

Однак, це не означає, що термін "професійна компетентність" відсутній або рідко використовується в розглянутій літературі. Психологи досить часто звертаються до даного поняття, але при цьому вони вкладають в нього різний зміст, професійна компетентність деколи ототожнюється з міжособовою компетентністю, комунікативною компетентністю, компетентністю в спілкуванні.

Тому, на основі результатів виконаної роботи після вивчення різних видів компетентності у різних напрямках, підходах, школах ми пропонуємо своє визначення поняття професійної компетентності.

Виходячи з етимології слів "компетентність"; "компетенція": "компетентний", а також на підставі аналізу визначень цих понять в різних словниках в найзагальнішому вигляді професійна компетентність може бути визначена таким чином.

Професійна компетентність - це обізнаність і авторитетність в області певної професії, які гарантовані знаннями і досвідом в даній сфері і які забезпечують певне коло повноважень і прав у вирішенні питань даної області дійсності.

У теоретичному змісті таке розуміння професійної компетентності є достатньо послідовним і логічним. Проте, з погляду практичного освоєння даного поняття це визначення представляється дуже узагальненим. Крім того, в реальному житті практично всі люди наділені однаковою кількістю здібностей, мають повноваження в області вирішення соціально-психологічних питань дійсності незалежно від їх авторитетності і обізнаності. Тому, на цьому етапі аналізу важливіше, мабуть, те, що професійна компетентність забезпечує її носієві соціально-психологічний вплив на інших людей, його вагу в очах інших людей.

Наступний крок в пропонованому аналізі полягав в обігу психологічної літератури. Були розглянуті різні підходи до вивчення компетентності в рамках науки управління і дослідження суб'єктивних чинників управління. В результаті цієї роботи виявлені важливі ідеї щодо поняття професійної компетентності.

Дослідження Ю.Ф.Майсурадзе дозволяють стверджувати, що психологічна компетентність може розглядатися тільки в взаємозв'язку знань і способів реалізації їх на практиці [4].

Його думки по розведенню понять "компетентність" і "компетенція" підтвердили вищевикладене положення про те, що в соціальному і психологічному плані всі наділено однаковою компетенцією (однаковою кількістю і обов'язків), але при цьому виявляють різний рівень професійної компетентності.

Припущення цього ж автора про те, що зміст компетентності залежить від характеру праці і його специфічних вимог цілком може бути віднесено і до професійної компетентності.

Дослідження М.Кяерст є дуже інформативними з погляду змістовного наповнення феномену компетентності. Виходячи із запропонованої ним схеми компонентів компетентності і ряду дефініцій цього поняття, можна таким чином охарактеризувати професійну компетентність [3].

Професійна компетентність існує лише в області конкретної проблематики, певної діяльності.

Професійна компетентність має свої передумови (сюди входять соціально-психологічні характеристики людини такі як цінності, переконання, установки, здібності, мотиви, знання в професійній області, різноманітний професійний досвід); залежить від конкретного виду діяльності (від тих завдань, які вирішуються в даній діяльності, від тих ситуацій, які там виникають, від їх напруженості, динамізму, керованості); виявляється в конкретних результатах даної діяльності (маються на увазі зовнішні результати, пов'язані з якістю дозволу тих або інших ситуацій, і внутрішні результати суб'єкта діяльності - його задоволеність даним результатом).

Професійна компетентність передбачає інтелектуальну відповідність тим завданням, які вирішуються в рамках даної діяльності. По видимому мова йде про загальний і соціальний інтелект.

Професійна компетентність виражається в здатності людини усвідомлювати і контролювати свою поведінку, розуміти поведінку інших, розуміти психологічні механізми виникнення того або іншого емоційного стану, володіти механізмами саморегуляції, необхідної для успішного виконання даної діяльності, в здатності бачити професійні проблеми в своїй діяльності, умінні їх формулювати і шукати шляхи їх адекватного дозволу.

Дослідження компетентності, здійснені в рамках моделі ефективного менеджера, дозволяють ще раз зробити висновок про те, що в структуру професійної компетентності входить інтелектуальний потенціал.

Далі приведений аналіз зарубіжних досліджень, які здійснювалися у зв'язку з проблемами компетентності. У сучасній літературі нами виявлені поняття "когнітивна компетентність" і "особиста компетентність".

Поняття "когнітивна компетентність" було заявлене в рамках ситуаціоністського підходу. Під когнітивною компетентністю розуміється когнітивний аспект взаємодії індивіда з навколишнім світом. Вона виникає в результаті особливої активності особистості під впливом життєвих цілей, потреб, мотивів, реактивних тенденцій. У ній поміщено значення предмету для особистості. Когнітивна компетентність представлена в сприйнятті, уявленні, схемах, переконаннях, очікуваннях, сценаріях, планах. Вона "визначає", "конструює" соціальний світ. Явища соціально-психологічної компетентності і когнітивної компетентності виявляються в поведінці особистості, отже, зв'язані один з одним. Проте, оскільки обидва ці поняття знаходяться у стадії розробки і остаточно не визначені, то щодо характеру і глибини цього зв'язку багато що невідоме. З усією певністю можна затверджувати лише те, що вони мають однакові передумови: потреби, мотиви, переконання і так далі. Іншими словами, як передумови обох видів компетентності виступають мотиваційні чинники, які можуть розглядатися як компонент в структурі професійної компетентності.

Феномен "особистої компетентності" розглядається як синонім поняття "особистісна ефективність" і широко вивчається в рамках існуючих теорій мотивації. На підставі приведеного аналізу деяких сучасних моделей мотивації був зроблений висновок про те, що одним з компонентів компетентності є спрямованість особистості. Аналогічно можна припустити, що в структуру професійної компетентності входить дана інтеграційна системоутворююча властивість, яка мобілізує і регулює активність людини в конкретних ситуаціях.

На наступному етапі аналізу були розглянуті соціальні, психологічні і професійні джерела, що вивчають проблеми компетентності. Виконана робота дозволила зробити висновок про те, що в цій літературі розглядаються, в основному, два поняття - комунікативна компетентність і соціальна компетентність. Крім того, вивчаються ще два важливих компонента для розуміння феномену професійної компетентності: соціальний інтелект і соціально-психологічна зрілість.

Вивчення цих видів компетентності дозволило сформуванати семантичне поле поняття компетентність. Були отримані обширні дані щодо істотних ознак цього поняття; дані, що стосуються структури даного явища; а також ознаки, що характеризують прояви визначуваного поняття компетентності.

Звернення до явища соціально-психологічної зрілості дозволило збагатити, розширити розуміння професійної компетентності. З одного боку, зрілість - ширша характеристика особистості, вона передбачає розгляд людини в цілісному контексті життя, суспільства, всієї системи зв'язків і стосунків. З іншого боку, реалізуючись в конкретних областях життєдіяльності, той або інший ступінь зрілості виявляється в тому або іншому рівні професійної компетентності. Зокрема, коли мова заходить про професійну діяльність, то компетентність в ній безпосередньо визначається ступенем соціально-психологічної зрілості особистості. Виходячи з сказаного логічно припустити, що критерії соціально-психологічної зрілості можуть бути використані як критерії професійної компетентності, якщо їх наповнити відповідним змістом. Причому, оскільки критерії явища задаються його суттю, то через усвідомлення цих критеріїв збагачується наше уявлення про сутність явища. Розглянуте уявлення про феномен соціально-психологічної зрілості дозволяє припустити, що в структуру професійної компетентності входить інтелектуальний потенціал, компонент, пов'язаний з процесами саморегуляції, - вольовий потенціал і компонент, що відображає особливості спілкування особистості - комунікативний потенціал. Розглянута структура підтверджує вищевикладені міркування.

Підсумкове узагальнення і подальше укрупнення одиниць опису дозволило остаточно з'ясувати суть, структуру і прояви поняття компетентність.

Таким чином, аналіз теоретичних проблем дослідження, пов'язаний з вивченням поняття професійної компетентності, дозволяє сформулювати визначення цього феномену.

Професійна компетентність - це здібність до конструктивного використання знань, умінь, навиків, необхідних для взаємодії з людьми в контексті професійної діяльності.

Розвиваючи дане визначення слід конкретизувати деякі особливості професійної компетентності:

1. Професійна компетентність може бути розглянута як характеристика (якість, властивість, компонент, здатність, цілісне утворення) суб'єкта певного виду діяльності.

2. Зміст професійної компетентності залежить від цілей і структури професійної діяльності і її специфічних вимог.

3. Передумовами професійної компетентності є наступні її компоненти: вольовий потенціал особистості, система комунікативних властивостей, інтелектуальні характеристики, система стосунків особистості, мотиваційні чинники, спрямованість;

4. Професійна компетентність забезпечує відповідність суб'єкта діяльності самої діяльності, професійній групі, предмету діяльності:

- відповідність діяльності виявляється в успішності (ефективності, результативності) особистості при вирішенні основних завдань діяльності, в досягненні провідних цілей діяльності, у високому рівні адаптації до діяльності;

- відповідність професійній групі виражається у відповідності особистості груповим цінностям і нормам, в наявності її соціально-психологічного впливу на інших, ваги в очах інших.

- **Висновки.** Аналіз проблеми компетентності дозволяє зробити висновок про те, що це складне, багатоконпонентне, міждисциплінарне поняття, визначуване за допомогою безлічі різних дефініцій, кожна з яких має описовий нестрогий характер, відрізняється від інших за об'ємом, складу, семантичній і логічній структурі.

Використання системного підходу до визначень нестрогих психологічних понять, розробленого В.А.Ганzenом, дозволило виділити у всіх розглянутих визначеннях істотні ознаки поняття "компетентність"; його зміст і структуру; ознаки прояву цього поняття. Подальше укрупнення виділених ознак на основі їх семантичної близькості в блоки наблизило до якнайповнішого розуміння даного явища.

Суть поняття "компетентність" найчастіше описується як здатність; багато хто розглядає її як характеристику особистості (властивість, якість особистості, компонент особистості); нерідко її представляють як цілісне утворення в структурі особистості (цілісно-особова освіта, система властивостей особистості, система властивостей регуляції); є думка, що це деякий стан, що виникає внаслідок оволодіння знаннями, досвідом, навичками, уміннями (підготовленість, орієнтованість, обізнаність, правомочність, ефективність); іноді вона просто ототожнюється із знаннями і досвідом.

За змістовні, структурні ознаки поняття "компетентність" найчастіше вважають знання, уміння, навички, досвід індивіда; суттєвий вплив такого компонента як властивості особистості (властивості індивіда, особливості особистості, індивідуальні якості), необхідні для реалізації завдань у сфері оцінки компетентності; нерідко підкреслюється важливість інтелектуальної складової; вольових характеристик; творчих здібностей і так далі

На основі проведеного аналізу сформульовано визначення професійної компетентності – це здібність до конструктивного використання знань, умінь і навичок, необхідних для взаємодії з людьми в контексті професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганзен В. А. Системные описания в психологии. - Л.: Из-во Ленингр. ун-та, 1984. - 176 с.
2. Краткий психологический словарь / Под общей ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. - Ростов-на-Дону: «ФЕНИКС», 1998.
3. Кьерст М. Актуальные проблемы труда: труды по психологии. - Тарту, 1980. – С. 40-49.
4. Майсурадзе Ю.Ф. Роль образования в повышении компетентности управленческих кадров / Научное управление обществом. - Выш.10. - М.: Мысль, 1976. - С. 277-311.